

Régi dolgok.

Servét Mihály híres hittani művének vándorlása. Servét Mihály, az unitárius hiteseinek híres és tudós terjesztője, ki Spanyolország Tudela községében született 1511. évben és 1553. évben Genfben máglyán vértanui halált szenvedett, három világhíres hittani könyvet írt és nyomattatott ki. (Némelyek szerint 1509-ben született Villanovában.)

Az első jeles hittani könyvét: „De trinitatis erroribus — A szentháromság tévelygéseiről” Hagenauban, némelyek szerint Straszburgban adta ki 1531-ben. Egy szenvedélyes ellenfele Butzer Márton ilyen szavakkal méltatta e művet: „Méltó volna, hogy beleit kiszaggassák” t. i. a könyv írójának belét.

Második hittani könyve 1532-ben jelent meg, szintén Hagenauban, melynek címe: „Dialogi de trinitate — Párbeszéd a Szentháromságról”.

Harmadik és legjelesebb hittani könyve, melynek egy példányát oldalára kötve a szerzővel együtt égettek meg: „Christianismi Restitutio — A kereszténység helyreállítása” 1553-ban jelent meg nyomtatásban.

Servét az orvosi tudomány terén is korszakalkotó felfedezéssel a vérkeringésről való tudományával gazdagította a világot.

Ezúttal: „A kereszténység helyreállítása” c. jeles művének a bécsi császári könyvtárba kerülése viszontagságait kívánom ismertetni.

Servét e híres művének egy példányát Szentiványi Márkos Dániel, a későbbi püspök (1684—1689) a 17-ik évszázad közepe táján hozta magával Angliából és a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába került. Innen később, több mint 100 év múlva, Lázár István püspök (1786—1811) a marosvásárhelyi világhírű könyvtár lelkes és áldozatra kész megteremtőjének Gróf Teleky

Sámuelnek ajándékozta, melynek fejében a gróf a püspök nemességét segített megszerezni.

E könyvtárt, mely ma a román állam felügyelete alatt van, a könyvszerető Gróf Teleky Sámuel a hazai Muzsáknak „Musis Patriis“ szerezte és adta mintegy 40 ezer kötetben, melyben sok egyedülálló ritkaság számba menő magyar példány és számtalan fontos okmány is van ezen felül. Ma már 60 ezernél több kötet van benne.

Gróf Teleky huzamosabb időn keresztül volt Bécsben az erdélyi Kancellária vezetője és II. József, mint trónörökös és uralkodó többször megfordult értékes könyvtárában. Mint szabad-elvű ember, meglátván Servét e ritka és becses művét, elkérte a Gróftól és így most a bécsi császári és királyi könyvtárnak egyik féltve őrzött drága kincse.

Bizonytal haszonnal olvasgathatta II. József e jeles művet s nincs kizárva azon eshetőség, hogy részben vagy egészben ennek hatása alatt mondhatta még trónörökös korában Kolozsváron az Agh István püspök vezetése alatt levő unitárius küldöttségnek ezen örökre emlékezetes szavakat: „Nem lenne rossz mindenkinek megengedni, hogy választhassa azt az utat a menybenetelre, amely neki tetszik!“

Kézirati másolatban azonban a marosvásárhelyi Gr. Teleky könyvtárban is megvan e jeles munka és pedig e nemes gróf másolatában és a következő érdekes sajátkezű megjegyzésével: „*Még a tudósok közül sincs olyan, aki ezt a nevezetes művet ismerte volna.*“ Kívánatos volna e műnek alapos ismertetése!

* * *

A kuruc világ idejében bujdosó erdélyi nemes urak hitvitái Moldovában. A Rákóczi Ferenc szabadságharca idejében Erdélyben s kivált Erdély keleti felében levő nemes urak közül nagyon sokan az itthoni gyakori kuruc és labanc dúlások, fosztogatások miatt otthonukat elhagyva, a csiki havasokkal szomszédos Moldovába menekültek és ott huzamosabb ideig tartózkodtak. Az itthon maradottak közül is sokan, különösen a labanc érzésű urak, az úgynevezett kulcsos városokba pl, Brassó, Szeben s több más várakba vonultak és féltettebb kincseiket, családjaikat is magukkal vitték.

A Moldovába menekültek Jászvásárban, Târgu-Ocnán, Romanban, Adjudon, Dormanesten, Focsaniban, Bacăuban és más helyeken telepedtek meg. E helyeken gyakorta közös gyűléseket is tartottak, amelyeken nemcsak a haza állapotján és a maguk közös szomorú sorsukon tanácskoztak, hanem néha még vallási villongások, jobban mondva, vitatkozások is valának.

Ugy látszik, módjuk volt a vallási kérdések vitáiban, mert ez urak közül a tehetősebbek udvari papjaikat is magukkal vitték és hosszabb időre rendezkedtek be. Emellett ez időben még majdnem minden jóra való tehetős nemes úr a vallási kérdésekben kellő szakismerettel rendelkezett. Aztán papok is többen menekültek ide hiveikkel egyetemben, félve Rabutin szertelen kegyetlenkedéseitől. Legtöbben 1707-ben menekültek az ojtói és gyimesi szoroson. Nagy általánosságban Rákóczi hivei voltak, kiknek a jó lelkű fejedelem néha még pénzt is küldött. Az ifjabb nemzedék közül sokan a jászvásári jezsuiták keze alatt folytatták vagy végezték be tanulmányaikat.

Ez időben pedig a Moldvába menekülés könnyű volt, úgyszintén Moldvából is Erdélybe, ha a kocka úgy fordult, mert századokon keresztül elég közös volt sorsa e két ország népének a sok üldözés és bizonytalanságok miatt. A határátlépés se volt szörnyűséges bűn, mert századokon keresztül vitában voltak a határ felett, mivel nem volt az sem biztos, sem állandó.

A menekülők nagy része 4–5 évig Moldvában volt, sőt birtokot is szerzett.

A nagy többség 1711 június havában jött haza, mikor a nagy és dicsőségteljes szabadságharc bevégeződött. A menekülők feje, vezetője Gr. Mikes Mihály háromszéki főkapitány volt. Rákóczi fejedelem Mikessel állandó levelezésben volt. A főbbek közül ott voltak: Apáti Péter, Barabás Péter, Bartha András ítélőmester, Bethleni gr. Bethlen János, Homorónszentmártoni Biró Sámuel, Bodó Gergely, Boérok, Borsok, Czerjék János, Csató János, Bocskorok, Daniel István és Péter, Décei István és László, Domokos János, Donáth György, Endes Mátyás, Gidófalvy Gábor, Henter András, Benedek, Gábor és József, Vitéz Horváth György, Imecsek, Jósika Sámuel, Kemény László, Kereszturi Mihály és Miklós, Magyarpeterdi Lugosi Ferenc, Lázár Ferenc, Maurer Gábor, Sándor Gergely, János, Pál és Péter, Somodi Pál,

Székely Bálint, Petkiek, Toroczka János, Tompa János, Forma György, Nagyok, Ugronok és Vajnák.

A nagykészültségű Demeter Márton, ki később károlyfejevári nagyprépost lett, volt e hitvitáknak egyik felől a vezetője és különösen az unitáriusokkal szemben szeretett vitatkozni és pedig a Szentháromság kérdésében. 1709-ben írta meg Moldvában „a Szent Háromságnak hiti, vallása és tudománya” c. munkáját saját feljegyzése szerint „idegen országban, nyughatatlan állapotban és szükséges könyvek nélkül.” E munka aztán 1732-ben Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent. Az unitáriusok részéről is hihetőleg történtek feljegyzések, hiszen a fent elősoroltaknak jó hányada unitárius vallású volt s némelyike később egyházi főgondnok lett s nevök ma is áldott emlékezetben van, mint akik buzgóságban és áldozatkészségben hiven tündököltek és tündökölnek. Hátha e rövid ismertetés után valamely buzgó kutatónak sikerül felfedezni unitáriusok által eszközölt feljegyzéseket is!

*
*

Hogy kerültek Arius, Servet, Dávid Ferenc és Enyedi György a losonci ref. templomba? Debreczeni Ember Pál a „losonci Helv. Confessio szerint Reformáltatott Ekklesiában, az Ur Jézus méltatlan szolgája” 1700 évben kiadott „Innapi ajándékul az Isten sátorába felvitetett Szent Siklus” c. könyvében több helyt emlegeti az Ariánusokat, Sociniánusokat, melyekből egy pár idézetet kívánok közleni abból a célból, hogy a jelen és jövő kor gyermekei meglássák milyen volt a 17-ik százév vége felé az egyházi szónoklat.

A Szent Lélek Istennek pünkösti napi el-jöveteliről való Tanításában így ír, akarván a Szentháromságot bizonyítani:

„A Szt. Háromságnak titkát, hogy az igaz Istenségben három személy vagy, Atya, Fiú, Sz. Lélek; és hogy ez a három személy, állatjára nézve, egyhatalmú s méltóságú örök Isten, ezt a titkot minden idvezülni akaró embernek szentül hinni kell.

Miképpen lehessen pedig az, hogy az egy Isteni állatban három személy légyen, nagy titok ez és az emberi elme nem mehet ennek végére, hanem belé hal, s el-borittatik. Eleitől fogva káromkodott e hitetlen világ, e felséges titok ellen. Mert hogy a régibb eretnekekről, (minémüek voltak az Ebioniták, Cerinthiá-

nusok, Carpocratiánusok, Samosateianusok, Photinianusok, Áriánusok, Pneumatomachusok Muhamedisták s. t. b.) ne szóljak, az elmúlt seculumban (században) ama mélységes kutnak füstiből, a Fiu Istennek örök Istensége, a Szent Lélek Istennek személyisége, sőt az egész Sz. Háromság egy örök Isten ellen veszedelmesül Káromkodó eretnekek támadtanak s jöttenek fel: Kik közül való volt, a Spanyol Servetus Mihály, ő utánna Valentinis Gentilis, Blandrata György, Dávid Ferencz, Faustus Socinus és többek, kik közzül az elsőt, t. ill. Servetus Mihályt szörnyü Káromkodásáért a Keresztény Magystrátus Genovában elevenen megégettette, 1553-ban: Valentinus Gentilis nevü káromkodónak is Bernában, a Helvetiusok egyik fővárosokban feje vétetvén 1565-ben.

Haszontalan munka és hijába való fejtörés az is, mely szerint e felséges titkot, némelyek mind a régibb, mind az újabb Tudosok közzül, a természet könyvéből és az emberi okoskodásból vett erősségekkel akarták világosítani és próbálni. De az olyatén okoskodások nem egyebek, hanem csak e titok körül való vakoskodások: mert soha bizony a természet világánál a Kegyelem és Isteni jelentés nélkül a sz. irás világán kívül, e titoknak értelmére nem juthat az ember. A pogányok a természet világánál tudják s látják azt, hogy vagyon Isten, Rom. 1. 19—20, de hogy ez az Isten állatjában egy, személyében három légyen, ezt a titkot ingyen nem is gyanithatják."

Közli: Péter Sándor.

A Berde Mózsa élete a mi életünk.

(Köszöntő a Berde-serleggel 1931. dec. 13-án tartott E. Főtanácsi ebéden.)

A Berde Mózsa lelke járt itt mindig körülöttünk. Az Ő szellemét idéztük ez asztal mellett évről évre. Az Ő lelke és szeleme jelenik meg előttünk most is, de ebben a pillanatban nem csupán a Jóltevők fejedelmi fényes köntösében, hanem az élet-reformátorok kopott, terhes, súlyos palástjában.

Dobogó szívvel, büszkén léptünk be 3 évtizeddel ezelőtt a „Muzsák és Erények” új hajlékának, e kollégiumnak fényes csarnokába; kéjjel szívtuk itt lelkünkbe a Berde Mózsa fejedelmi hagyatékának gondnélküli jólétet, úri kényelmet ígérő, mámorító illatát; megcsodáltuk a tervben és kivitelben egyaránt nagyszerű alkotást és ennek képeire és hasonlatosságára rajzoltuk meg, faragtuk ki, véstük *kőbe*, öntöttük *ércbe* bensőnkben szép és most már romolhatatlannak hitt boldogabb jövőndöket. Csalódtunk! Csalódtunk értékeléseinkben, csalódtunk jövőndönk képeiben: a mi sorsunk és életünk ma, — 30 év múlásán, — csak halovány árnya jövőnkről kiformált lelki szobrainknak... A mi sorsunk és életünk nem a nagy jóltevő gazdag örökében kiálmodott zavartalan jólét és puha-kényelem; a mi sorsunk és életünk ma annak a magától minden kényelmet, minden jólétet megtagadó s nélkülözést sanyarúságot boldogan viselő, szinehagyott, kopott, megavult ruhadarabjaiban kinevetett, megcsúfolt és élete egyetlen értelméért: nemzete, egyháza javáért magát panasztalan bátorsággal fölládozó hősi embernek: Berde Mózsának a *képe-mása*.

Igen, ma a Berde Mózsa sanyargatott élete a mi életünk és a Berde Mózsa titokélete viselős volt: székely nemzetének, unitárius egyházának kiálmodott boldogabb jövőndőjét hordozta szíve alatt rejtve méhében; a mi áldás, avagy átokéletünk is